

DOI: 10.7596/taksad.v2i1.49

Feridüddin Attâr'ın Hayatı ve Eserleri*

The Life of Fariduddin Attar and his Studies

Serhat Küçük¹

Abstract

This study examines the life and studies of Fariduddin Attar. In the first part of the study the life of Attar, which was not known very exactly, is examined. However, we know that he was martyred during the Mongol invasion in Anatolia. In the second part of the study, the studies of Fariduddin Attar examined generally, but his famous study, Tazkirat al-Awliya, and the different studies about Turkish translations of it examined in detail.

Keywords: Feridüddin Attâr, Mongol invasion, Anatolia, Tazkirat al-Awliya.

Öz

Bu çalışmada Feridüddin Attâr'ın Hayatı ve eserleri ele alınıp incelenmiştir. Çalışmada öncelikle eserlerinden hareketle Feridüddin Attâr'ın hayatı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Feridüddin Attâr'ın doğum ve ölüm tarihleri çok net bilinmemekle beraber, Anadolu'da Moğol istilası döneminde şehit edildiği bilinmektedir. Çalışmada Feridüddin Attâr'ın eserleri hakkında bilgi verildikten sonra özellikle Tezkiretü'l-Evliyâsı'nın bilinen tercümeleri üzerine yapılan çalışmalar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Feridüddin Attâr, Tezkiretü'l-Evliyâ, Moğol istilası, Mantıku't-Tayr, İlâhî-nâme, Esrâr-nâme, Musîbet-nâme, Hüsrev-nâme, Muhtâr-nâme, Mantıku't-Tayr.

* Bu makale “*XVI. Yüzyıla Ait Bir Tezkiretü'l Evliyâ*” adlı doktora tezinden faydalanarak yazılmıştır.

¹ Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi.

Giriş

Kendi ifadesine göre Nişabur'da doğmuştur. Hâl tercümesine ait bilgimiz çok azdır. Eczacılık ve tıp ile meşgul olduğu için "Attâr" lakabını almıştır.² Adının Muhammed olduğu Mantıkut-Tayr'da geçen bir beyitten anlaşılmaktadır.³ Hicrî altıncı asrın son yarısıyla yedinci asrın ilk yıllarında yaşayan Feridüddin Attâr'ın doğum ve ölüm yılı kesin olarak bilinmemektedir. Devletşah'a göre 513 hicrîde (1119-1120) doğmuştur.⁴ Çocukluk ve gençlik yılları hakkında kaynakların verdiği bilgiler çok az ve yetersizdir. Attâr'ın eserlerinden anladığımıza göre gençliğinde bir taraftan attârlık yaparken bir taraftan da ilim tahsil etmiş, bu yolda çeşitli şeyhlere hizmet ederek tasavvufî bilgiler edinmiştir. Attâr'ın nasıl yetiştiğinden bahseden Devletşah, şairin babası İbrahim'in Kutbeddin Haydar'ın müridi olduğunu Attâr'ın da ondan feyz alarak onun için *Haydar-nâme*'yi yazdığını söyler. Kutbeddin Haydar, Devletşâh'a göre, meczup olup, abdaldan sayılırdı. Attâr'ın bir *Haydarnâme* yazdığı, *Lisân al-gayb*'indeki bir sözü ile teyit edilmiş ise de, Kutbeddin Haydar 'ın ismine, eserlerinde şimdiye kadar rast gelinmemiştir. ⁴ Ancak, Attâr'ın babasının Şeyh Kutbeddin Haydar müridi olması dolayısıyla Attâr'ın ilk tasavvufî terbiyeyi bu dervişten edindiğini Abdülbaki Gölpınarlı'dan öğrenmekteyiz. "*Babası, 597 (1200-1201), yahut 604'te (1207-1208) ölen ve menkıbevi bir rivayete göre Moğol istilâsını haber verip sırrolan meşhur Kutbüddin Haydar'ın dervişidir. Kendisi de rivayete göre bugün ortada olmayan "Haydar-nâme"yi bu meşhur sofu için yazmıştır.*"⁵

Attâr'ın ailesi ve yakın çevresi hakkındaki bildiğimiz tek şey anne ve babasını küçük yaşta kaybettiğidir. Muhtar-nâme'de yer alan iki rubaisinden 32 yaşında bir oğlunu kaybettiği, dolayısıyla da evlendiği anlaşılmaktadır.

Hakkında kaynaklardan edindiğimiz bilgilerden ve bazı şiirlerinden anlaşıldığına göre Attâr, küçük yaştan itibaren kendini tasavvufa vermiş ve birçok seyahatlerde bulunmuştur. Irak, Şam, Mısır, Mekke, Medine, Hindistan ve Türkistan'a yaptığı bu seyahatlerden sonra Nişabur'a dönen Attâr, burada kendini tamamen tasavvufa vererek inzivaya çekilmiş, Moğol istilasında şehit edilinceye kadar yaşamını Nişabur'da sürdürmüştür.

Attâr'ın tasavvufî terbiyesini kimden aldığı ve şeyhlik yapıp yapmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Kaynaklar, Attâr'ı Necmeddin-i Bağdadî'nin müridi olarak göstermekte ve Tezkiretü'l-Evliyâ mukaddimesindeki sözlerini buna delil saymaktadır. Ancak Tezkiretü'l-Evliyâ'nın mukaddimesindeki bu ifadeler onun Necmeddin-i Bağdadî'ye bağlı olduğunu göstermez. Kaldı ki Tezkiretü'l-Evliyâ'da bahsedilen evliyalari pek mübalağalı

² M. Nazif Şahinoğlu, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, "Attar" mad., IV, 95-98.

³ "Suçumu sebep tutup yüzümü karartma. / Seninle adaşım ben, bu adaşlık hakkı için beni gör, gözet." ⁴ Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şuara*, Tahran, 1338, s. 187.

⁴ Helmuth Ritter, Attar maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, s. 7-12

⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mantık Al-Tayr*, MEB Yayınları, İstanbul 1962, s. 1.

sıfatlarla övdüğü halde Necmeddin-i Bağdadi'den sadece “imam” diye bahseder. Bu nedenle Attâr'ın Necmeddin-i Bağdadi'nin müridi olduğu şüphelidir. Bütün bunlar, *Esrar-nâme*'sinin mukaddimesinde aşırı derecede övdüğü Şeyh Ebu Said-i Ebü'l Hayr'a manen intisap ettiğini, sahip olduğu her şeyi şeyhinden devşirdiğini dolayısıyla da “üveysi” olduğuna işaret etmektedir. *Esrar-nâme*, *İlahi-nâme*, *Mantuku't-tayr* gibi eserlerinde Attâr'ın Ebu Said'le ilgili menkıbelere oldukça çok yer vermesi bu bağlılığın eseridir.

Attâr'ın eserlerinden anladığımıza göre devrinde birçok mutasavvıf ve şeyhle tanışmış, onlarla dostluk kurup manevî hallerinden nasiplenmiştir. Attâr'ın bir tarikata mensup olmadığı kabul edilse bile onun tasavvufa ilgisi sadece merak olarak kalmamış, dostluk kurduğu şeyhlerin eserlerini okuyarak kendisini geliştirmiş ve bu gayretler sonunda irşat makamına ulaşmış, kendisinden sonra yaşayan pek çok İranlı mutasavvıf, şair ve edibe önderlik etmiştir. Bunlar arasında Mahmud-ı Şebüsteri, Sadî, Hafız ve Molla Câmi sayılabilir. Devletşah'ın ve Camii'nin anlattıklarına göre Hz. Mevlânâ babası Bahaüddin Veled'le birlikte Belh'ten hicret ettiği zaman Nişabur'a da uğramış, burada Attâr'ı da görmüş, Attâr *Esrarnâmesi*'ni Hz. Mevlânâ'ya hediye etmiştir.

Mevlânâ'nın 12 yaşında iken Attâr'la karşılaşmasını Devletşah ve Camii dışındaki kaynaklarda görmemekteyiz. Hatta ilk Mevleviler de bu hadiseden bahsetmez. Ancak Mevlânâ'nın 12 yaşında iken Attâr'la karşılaşması yine de imkânsız değildir.

Attâr'ın doğum tarihi gibi vefat tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. 1193ten 1234e kadar muhtelif tarihler verilse de bunlar arasında kabul gören 1221 tarihinde Moğol istilasına uğrayan Nişabur'da şehit edildiğidir.

Eserleri

Eserlerinden iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Tasavvufa muhabbeti birçok tasavvufî eser kaleme almasına sebep olmuştur. Attâr, geniş bir düşünce dünyasına, zengin bir bilgi hazinesine, değerli müşahedelere, önemli bir hayat tecrübesine, bol bir ilhama, işlek bir zekâyâ, güçlü bir muhakemeye ve güzel bir ifadeye sahiptir. Doğuştan hassas ve şair ruhludur. Dinî hükümler, ilâhî sırlar, içtimaî münasebetler ve ferdî davranışlar hakkında isabetli teşhisler koyacak, tesbitler yapacak, kimsenin aklına gelmeyen incelikleri yakalayacak ve bunları çarpıcı bir üslûpla sergileyecek bir istidada sahiptir.⁶

Ritter, Attârın eserlerini üslup bakımından üç devreye ayırır. Birinci devrede Attâr usta bir hikâyecidir. Bu devrede kaleme alınmış olan eserlerde başı sonu belli, iyi tertip edilmiş asıl hikâyeye ile araya sıkıştırılmış fıkralar yer alır ve hikâyenin bütünü bozmaz. İkinci devrede plân zayıflamaya başlar, dikkat dağılır. Bu devrede fıkralar azaltılmış iç dünya ve maneviyata yer verilmiştir. Bu eserlerde, uzatmalara ve tekrarlara sık sık yer verilmiştir. Üçüncü devrede ise şairin kudreti ve kuvveti sönmüştür. Bu devrede plân ve

⁶ Süleyman Uludağ, age., s. 18.

tertipten hiçbir iz görülmez. Sadece hemen hemen ilâhlaşmış bir halde Ali'nin şahsiyeti görülür.⁷

Ritter, Attâr'da görülen üslup farklılıklarını İran şairlerinde çok ender görülen ruhî değişimlere bağlarken Saîd-i Nefisî, Zerrînkûb ve Bedûz-zaman Fürûzanfer bu üslûp farkının Attâr'a ait olmayan eserlerin ona isnat edilmesinden kaynaklandığını, kendisinin olduğu kesin olarak bilinen eserlerinde üslûbun tek ve mükemmel olduğunu ispata çalışırlar.⁸

Attârın eserleri üzerinde oldukça çok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalara göre Attâr'ın günümüze kadar gelen ve onun olduğunda şüphe bulunmayan yedisi manzum, biri mensur sekiz eseri vardır.

1- *Mantku't-Tayr*: Attâr'ın en meşhur mesnevilerinden biridir. Oldukça çok okunmuş ve sevilmiştir. Bir çerçeve hikâye ile araya yerleştirilmiş birçok küçük hikâyeden meydana gelir. Konu kısaca şudur: Kuşlar bir araya gelip padişahsızlığın kendileri için iyi olmadığından, başsız kalan ülkelerde nizam intizam olmadığından yakınırlar. Bu sırada Hüthüd çıkagelir. Kendisini Süleyman peygamberin mahremi ve postacısı olarak tanıtır. Kuşlara, "Sizin zaten bir padişahınız var; ama haberiniz yok. O bize bizden yakın da biz ondan uzağız. Daima padişah odur. Adı Sîmurg'dur, binlerce nur ve zulmet perdeleri ardındadır. Gelin de onu arayıp bulalım," der. Kuşlar ne kadar özür beyan ettilerse de onları kandırmayı başarır. Hepsi birden Hüthüd'ün arkasından Sîmurg'u bulmak için düşerler yola. Yol uzun ve çetindir. Önlerinde aşılmayı bekleyen "istek, aşk, marifet, istiğna, tevhit, hayret ve fakr u fenâ" adları verilen yedi vadi vardır. Hüthüd, bu vadilerin aşılmasından sonra Sîmurg'a ulaşacaklarını söyler kuşlara. Onlardan biraz daha gayret ve sabır ister. Fakat kuşların kimisi yoldaki hicaplarda kalır, kimisi yem isteğiyle bir yere dalar, kimisi aç susuz can verir. Nihayet yüzlerce kuştan ancak otuz kuş, bu vadileri aşabilir, yüzlerce kuştan sadece 30 kuş kalır geriye. Merakla Sîmurg'u sormaya başlarlar. Tam bu sırada bir postacı gelir ve hiçbir şey söylemeden bir kâğıt uzatır kuşlara. Sonra "Okuyun" der. Kuşlar kâğıdı okuyunca bütün yaptıklarının kâğıtta yazılı olduğunu görüp şaşırırlar. Bu sırada Sîmurg da tecelli eder. Fakat tecelli edenin kendileri olduğunu ve kendilerinin Sîmurg'dan, yani mana bakımından otuz kuştan ibaret bulduklarını görüp büsbütün hayrete dalarlar. Sîmurg, "Siz buraya otuz kuş geldiniz, otuz kuş göründünüz. Daha fazla yahut, daha eksik gelseydiniz o kadar görünürdünüz. Burası bir aynadır!" der. Hâsılı bu makamda hepsi Sîmurg'da fâni olurlar. Yani Allah'ı arayan onu en sonunda kendi içinde, kalbinde bulur.

2- *İlâhî-nâme*: 6500 beyitlik bir mesnevidir. Bir çerçeve hikâye ile küçük hikâyelerden oluşmaktadır. Çerçeve hikâyenin konusu kısaca şudur: "Bir padişah altı oğluna, dünyada en çok arzuladıkları şeyi söylemelerini emreder. Birinci çocuk periler

⁷ Helmuth Ritter, agm.

⁸ M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Ferîdüddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, IV, 95-98.

padişahının kızını, ikincisi sihirbazlık, üçüncüsü şarabı, dördüncüsü âb-ı hayatı, beşincisi Süleyman'ın yüzüğünü ve altıncısı el-kimyayı ister. Babaları onları sıra ile bu dünyevî arzularından vaz geçirmeye ve kendilerine daha yüksek gayeler göstermeye çalışır." Bu çerçeveye sığdırılmış olan küçük hikâyelerde birçok zühdî ve tasavvufî mevzulardan bahsedilir. Bu eserde Attâr'ın hikâyeci yönü dikkat çekmektedir. *Îlâhî-nâme* ilk olarak Şemseddin Sivâsî tarafından manzum olarak Anadolu Türkçesi'ne, A. Gölpınarlı tarafından da düz yazı halinde günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Eser H. Ritter (Leipzig-İstanbul 1940) ve F. Rûhânî (Tahran 1339/1960) tarafından neşredilmiştir.

3- *Esrâr-nâme:* Attârın ilk tasavvufî mesnevisidir. 26 bölümden ibarettir. Çerçeve hikâye yoktur, küçük hikâyelerden meydana gelmiştir. Sâdık Gevherin tarafından neşredilen (Tahran 1338/1959) eser 15. yüzyılda Ahmedî Akkoyunlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

4- *Musîbet-nâme:* Mesnevinin konusu Allah'ı kâinatta arayan salikin onu iç âlemde bulmasıdır. Salik, pirinin emri ile, Allah'ı aramak için sıra ile, İsrâfil, Mikâil, Azrail, hamele-i arş, arş, kürsî, levh, kalem, cennet, cehennem, gök, güneş, ay, anasır-ı erbaa, dağ, deniz, maden, nebatat, vahşî hayvanla kuşlar, ehlî hayvanlar, İblis, cin, insan, Âdem, Nûh, İbrahim, Musa, Davud, İsa, Muhammed, his, hayâl, akıl, kalp ve canı ziyaret eder. Fakat hepsi salikin sorularına ustaca cevaplar vererek onu başlarından savarlar. Allah'ı dış âlemde aramaktan ümidini kesen salik kendi içine yönelir ve aradığını burada bulur. Eser, bir çerçeve hikâye ve araya serpiştirilmiş küçük hikâyelerden oluşur. Eser, Pîr Muhammed tarafından *Tarikat-nâme* ismi altında, Türkçeye çevrilmiştir.

5- *Hüsrev-nâme:* *Gül ü Hüsrev* veya *Gül ü Hürmüz* de denen bu eser, Attâr'ın tasavvufî olmayan tek mesnevisidir. Dünyevî bir aşk hikâyesidir. Rum Kayseri'nin bir cariyeden doğan oğlu Hüsrev ile Hüzistân Şahı'nın kızı Gül'ün maceraları anlatılır. 8364 beyittir ve araya küçük hikâyelerin girmediği bir çerçeve hikâyeden oluşur. Attâr'a aidiyeti şüphelidir.

6- *Muhtâr-nâme:* Attâr'ın 5000'i aşkın rubaisinden seçerek 50 bölüme tertip ettiği rubailer mecmuasıdır.

7- *Dîvân:* 10000 beyitlik divan, Attâr'ın mesnevisindeki tasavvufî fikirlerinin lirik bir ifadesidir. Eser üzerinde çalışma yapılmamıştır.

8- *Tezkiretü'l-Evliyâ:* Feridüddin Attâr'ın tek mensur eseridir. Bu eser üzerinde ayrıca durulacaktır.

Kaynaklarda ve çeşitli araştırmalarda *Pend-nâme*, *Haydar-nâme*, *Uştur-nâme*, *Cevherü'z-zât*, *Nüzhetü'l-ahbâb*, *Maz-harü'l-acâ'ib*, *Lisânü'l-ğayb*, *Rumû-zü'l-âşıkîn*, *Şâhbâz-nâme*, *Mihr ü Müşterî*, *Heftâbâd*, *Heft Vâdî*, *Tercemetü'l-ehâdîs*, *Sî Faşl*, *Miftâhu'lfütûh*, *Bî-ser-nâme*, *Bülbül-nâme*, *Mi'râc-nâme*, *Cüm-cüme-nâme*, *Vuşlat-nâme*,

Heylâcnâme, Hayyat-nâme, Vasiyet-nâme, Kenzü'l-hakâ'ik, Kenzü'l-esrâr (Kenzü'l-bahr), Velednâme, Siyâh-nâme, İhvânü's-sa-fâ' ve Esrârü's-şühûd gibi eserler At-târ'a isnat edilip çoğu onun adıyla basılmış, hatta bazıları Türkçe dâhil birçok dile bile tercüme edilmiştir. Son zamanlarda yapılan araştırmalarda bu eserlerden ilk beşinin Attâr'a aidiyetinin şüpheli diğerlerinin ise ona ait olmadığı ortaya çıkmıştır. Attâr'a aidiyeti şüpheli ya da ona ait olmayan eserler 15. yy. yaşayan Attâr-ı Tunî tarafından kaleme alınmış bir kısmı da Attâr mahlaslı kişiler tarafından yazılmıştır.⁹

1. Feridüddin Attar'ın Tezkiretü'l Evliyâsı'nın Muhtevası Ve Önemi

Attâr'ın tek mensur eseri olan *Tezkiretü'l-Evliyâ*, şehit edilmesinden bir sene önce H. 617. yılında yazılmıştır. Büyük sufilerin, evliyaların hayatları, kerametleri davranışları, söz ve düşüncelerini konu edinmektedir.

Attâr tezkirenin mukaddimesinde, kendisine dostlarının ve müminlerin okuyanların ibret ve feyz alacakları evliyaların hâl tercümelerini anlatan bir kitaba ihtiyaç olduğunu söylediklerini ifade etmekte, kendisinin de bu istek ve tavsiyelere uyarak bu eseri vücuda getirdiğini söylemektedir. Tezkireyi hacimli olacağı endişesi ile “muhtasar kıldığımı” söyleyen Attâr, velilerin hâl tercümelerini eksiksiz okumak isteyenlere *Keşfu'l-Asrâr, Ma'rîfatu'n-nafs va'r-rab, Şarhu'l-kulûb* adlı kitapları tavsiye etmektedir.¹⁰

Eserin aslı 72 veliden oluşmaktadır. Ancak daha sonra esere 25 veli ilave edilmiştir. Muhammed İsti'lâmî'ye göre¹¹ bu velilere Türkçe tercümelerde rastlayamıyor oluşumuzun yegâne nedeni bu zeyillerin Attâr'dan sonra başkaları tarafından ilave edilmiş olmasıdır.

Tezkirenin Farsça aslında ve Türkçe tercümelerinde her veli kısa, secili cümleler ile takdim edilmekte ve söz fazla uzatılmadan asıl hikâyeye geçilmektedir. Velilerin ibretli hayat hikâyeleri nakledildikten sonra gösterdikleri kerametler, olaylar karşısındaki davranışları ve söyledikleri sözler hareketli bir tahkiye içinde anlatılmakta, okuyucunun sıkılmadan dinin emir ve yasaklarını kısa hikâyeler üzerinden öğrenmesi ve yaşananlardan ibret alması amaçlanmaktadır. Attâr'a göre tezkirenin dört önemli faydası vardır. Bunlar, okuyanın gönlünden dünya sevgisini çıkarması, ahiret düşüncesini canlı tutması, Allah sevgisini arttırması, ahiret hazırlığını yani ibadetleri daim kılması olarak özetlenebilir.

Tezkirede 72 evliyâ olduğunu yukarıda zikretmiştik; ancak İsti'lâmî¹² ve R.A. Nicholson'un neşrettiği yayınlarda¹³ veli sayısı 72+25=92 olarak görülmektedir. Buradaki 72 velinin Attâr tarafından yazıldığı açıktır. Ca'fer-i Sâdık bölümü ile başlayan eser, Attâr'ın en fazla hürmet ettiği veli olan Hallâc-ı Mansûr ile sona erer. Sonradan ilave edilen

⁹ Şahinoğlu, age. , s. 95

¹⁰ Süleyman Uludağ, *Tezkiretü'l- Evliyâ Tercümesi*, İstanbul 2002, s. 45.

¹¹ Muhammed İsti'lâmî, *Şeyh Feridüddîn-i Attâr-ı Nişâbüri- Tezkiretü'l-Evliyâ*, Mukaddime, s. 13.

¹² Muhammed İsti'lâmî, age., s. 27-28.

¹³ R. A. Nicholson, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, “Mukaddime” s.2.

25 veli H. 10. yüzyıldan sonra istinsah edilen nüshalarda görülmektedir. İlavelerin 23'ü 13. asırda Ahmed-i Tûsî tarafından yazılmıştır. Diğer iki velinin kimin tarafından yazıldığı belli değildir. Türkçe *Tezkiretü'l-Evliyâ*'ların hepsi 72 veliden oluşmakta ilaveler tercümelerde görülmemektedir. Nicholsun'un neşrine göre evliya şöyle sıralanmıştır:

	Ca'fer Sadık		Habib Acemî
	Veysel Karânî		Ebu Hâzım Mekki
	Hasan-ı Basrî		Utbe b. Gülam
	Mâlik b. Dinâr		Râbiatu'l-Adeviye
	Muhammed b. Vâsî	0	Fudayl b. İyâz
1	İbrahim b. Edhem	6	Şâh Kirmânî
2	Bişr-i Hâfî	7	Yusuf b. Hüseyin
3	Zünnûn-ı Mısırî	8	Ebu Hafs Haddâd
4	Bâyazid-i Bistamî	9	Hamdûn Kassâr
5	Abdullah b. Mübârek	0	Mansur b. Ammâr
6	Süfyân-ı Servî	1	Ahmed b. Asım
7	Şakîk-i Belhî	2	Abdullah b. Hubeyk

8	İmam Ebu Hanîfe	3	Cüneyd-i Bağdâdî
9	İmam A'zam	4	Amr b. Osman Mekkî
0	İmam Ahmed b. Hanbel	5	Ebu Said Harrâz
	Dâvûd Tâî		Ebu Hüseyin Nûrî

1		6	
2	Hâris Muhâsibî	7	Ebu Osman Hirî
3	Ebu Süleyman Darânî	8	Ebu Muhammed Rûveym
4	İbn Semmâk	9	İbn Atâ
5	Muhammed b. Eslem	0	Abdullah b. Cellâ
6	Ahmed b. Harb	1	İbrahim Rakkî
7	Hâtem-i Asamm	2	Yusuf b. Esbât
8	Abdullah b. Sehl	3	Ebu Yakub Nehrocurî
9	Ma'ruf-ı Kerhî	4	Semnûn Muhîb

0	Serî Sakatî	5	Muhammed Mutra'ış
1	Feth Mevsilî	6	Abdullah b. Muhammed
2	Ahmed Havârî	7	Ebu Hüseyin Buşencî
3	Ahmed b. Hodreveyh	8	Muhammed b. Ali Tirmizî
4	Ebu Tûrâb Nahşebî	9	Ebu Bekir Varrâk
5	Yahya b. Muaz Razî	0	Abdullah b. Münâzil
1	Ali b. Sehl İsfahânî	7	Ebu Ali Cüzcânî
	Hayru'n-Nessâc		Ebu Bekir Kettânî
2		8	
3	Ebu Hayr Akta'	9	Abdullah b. Muhammed b. Hafîf
4	Ebu Hamza Horasânî	0	Ebu Muhammed Cerîrî
5	Abdullah Turağbezî	1	Ahmed b. Mesrûk
6	Abdullah b. Ahmed Mağribî	2	Hüseyin b. Mansûr Hâllâc

Zeyl:

3	İbrahim Havvâs	6	Şeyh Ebû Ali Sakafî
4	Mümşâd Dîneverî	7	Şeyh Cafer b. Muhammed Hulhî
5	Şeyh Ebû Bekir Şibli	8	Şeyh Ali Rûdbârî
6	Ebû Nasr Serrâc	9	Şeyh Ebû Hasan Husrî
7	Ebû Abbâs Kassâb	0	Şeyh Ebû İshak Şehriyâr Kâzerûnî
8	Ebû Alî Dekkâk	1	Ebû Abbâs Seyyârî
9	Şeyh Ebû Hasan Harakânî	2	Ebû Osman Mağribî
0	Şeyh İbrahim Şeybânî	3	Ebû Kâsım Nasrâbadî
1	Ebû Bekir Saydâlânî (Tamestânî)	4	Ebû Abbâs Nihâvendî
2	Şeyh Ebû Hamza Bağdâdî	5	Şeyh Ebû Said Ebû'l-Hayr
3	Şeyh Ebû Amr b. Nüceyd	6	Şeyh Ebû Fadl Hasan
4	Şeyh Ebû Hasan b. Sâi'	7	İmam Muhammed Bâkır
5	Şeyh Ebû Bekir Vâsîtî		

2. Tezkire'nin Kaynakları

Tezkiretü'l-Evliyâ'nın mukaddimesinde Attâr'ın istifade ettiği ancak tezkireyi muhtasar kılmak amacı ile tamamını tezkireye almadığı üç eserden bahseder. Bu eserler *Şerhu'l-Kalb*, *Keşfu'l-Esrâr* ve *Mârifetu'n-Nefs*'tir. Attar bu üç eseri okuyanın tasavvuf ilmine vakıf olacağını söyler. Bu eserler aşağıda kısaca tanıtılmıştır.

Şerhu'l-Kalb: Attâr, Tezkire'nin Hakîm-Tirmizî bölümünün sonunda bu eserin kendisine ait olduğunu söyler. Husrev-Nâme'nin giriş kısmında da eserlerinden bahsederken bu eserin ismini de zikreder. Ancak bu eserin zamanımıza kadar geldiğine dair henüz herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.¹⁴

Keşfu'l-Esrâr: *Keşfu'z-Zunnûn*'da, bu isimde yirmiden fazla eserin ismi kaydedilmiştir. Ancak Attâr'ın ismini zikrettiği bu eserin müellifinin kim olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur.

Mârifetu-Nefs: Müellifi hakkında hiçbir bilgimiz yoktur.

Attâr'ın Tezkire'nin en önemli kaynaklarının bu eserler olduğunu belirtmektedir. Fakat bunların elimizde olmamaları, Tezkire'nin kaynakları hakkında tam bir bilgi sahibi olmamıza engel teşkil etmektedir. Ancak yapılan araştırma ve karşılaştırmalar sonucunda bu eserler hakkında Tezkire'de yer alan bilgilerden bir kısmının, elimizde bulunan Risale gibi kaynaklarda da hemen hemen aynı şekilde var olduğu görülmüştür. Ancak bu bilgilerin sûfi tabakat kitaplarından doğrudan doğruya mı, yoksa diğer birtakım eserler aracılığı ile dolaylı olarak mı alındığına dair kesin bir şeyler söylemek mümkün değildir.¹⁵

Ancak Attar tezkiresini oluştururken başka kaynaklardan da istifade etmiş olabilir. Nitekim Mirza Muhammed b. Abdulvahhâb Kazvînî, Attâr'ın mukaddimesinde zikrettiği bu üç eserden başka istifade etmiş olduğu kaynakları Nicholson neşrinde yer verilen mukaddimesinde zikretmiştir.¹⁶ Bu kaynak eserler *Tabakatü's-Sûfiyye*, *Hilyetü'l-Evliyâ*, *Menakıbu'l-Ebrâr* ve *Mehasinü'l-Ayyar* ve *Sıfatü's-safve*'dir.

Yukarıda zikredilen -Attâr'ın da mukaddimesinde zikrettiği- eserler hakkında elimizde yeterli derecede (nerdeyse hiç) bilgi olmayışı mezkur eserlerle *Tezkiretü'l-Evliyâ*'yı karşılaştırmayı imkansız kılmıştır. Bu nedenle Attâr'ın bu eserlerden ne kadar yararlandığı hakkında kesin bir hükme varmamız mümkün değildir. Muhammed İsti'lâmî, *Tezkiretü'l-Evliyâ* ile *Risâle-i Kuşeyrîye* ve *Keşfü'l-Mahcûb*'u karşılaştırmış¹⁷ ve aralarındaki benzerlikleri delilleri ile ortaya koymuştur. Bütün bu çalışmalar Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'yı kendisinden önceki eserlerden istifade ederek yazdığını göstermektedir.

¹⁴ Süleyman Uludağ, age., s. 23.

¹⁵ Süleyman Uludağ, age., s. 23.

¹⁶ R. A. Nicholson, age., s. 2.

¹⁷ Muhammed İsti'lâmî, age., s. 18-22.

3. Feridüddin Attar'ın Tezkiretü'l-Evliyâsı'nın Bilinen Türkçe Tercümeleri

3.1. Doğu Türkçesine yapılan tercüme:

Bu tercümenin Uygur harfleriyle yazılan bir tercümesi, Paris'te Bibli. Nat. no: 100'de; Arap harfleriyle Çağatay Türkçesi ile yazılı tercümesi, İstanbul'da Fatih Kütüphanesi'nde no: 2848'de bulunmaktadır. Dr. Verdi Kankılıç bu tercüme üzerinde bir doktora çalışması yapmıştır. Tezkire'nin Fransızca tercümesi de buna dayanır.

3.2. Sinan Paşa'nın Tezkiretü'l-Evliyâsı:

Sinânuddin Yusuf b. Hızır Hasan Paşa (öl. H. 891), Velîyüddin Kütüphanesi'nde no: 1643 (s. 670)'de kayıtlı Tezkire'nin kapağında bu isim yazılıdır. Hacı Mahmud Ef., no: 4514 (s.270); Ayasofya, no: 3138 (s. 212) ve Bursa genel 1205'de kaydı bu şekilde yapılmış, birçok yer tamamen atlanmış, bazı kısımlar eksik tercüme edilmiştir. Oldukça çok tercüme hataları ihtiva eden bu tercümede zaman zaman metnin düzeni ve ifadesi de değiştirilmiştir. A. Pavet de Courteille, bu tercümenin H. 825 yıllarına ait olduğunu, Tezkirenin bir özeti olduğunu söylemekte, diğer tercümenin esas metne bundan daha yakın olduğunu ifade etmektedir. Mehmed Zâhid Kotku neşri, bu tercümenin tertibi bozuk bir nüshasına dayanmaktadır (bk. İA, Sinan Paşa" mad.). Sinan Paşa tercümesi Emine Gürsoy Naskali tarafından dil ve lehçe yönünden incelenmiş, özgün metin ve Lâtin alfabesine aktarılan şekliyle yayımlanmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987). Sinan Paşa'nın tercümesi 72+25= 97 velînin hayat hikâyesini ve menkıbesini değil, bunlardan sadece 28'ini içine alır.

3.3. Ali Rıza Karahisârî'nin Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi:

Osmanlı Müellifleri'nde *Tezkiretü'l-Evliyâ*'yı sade bir dille Türkçeye tercüme ettiği kayıtlıdır (Bursalı 1333, C. II: 223). Kütüphanelerin katalog fişlerinde de tezkire mütercimi olarak yazılmıştır.¹⁸

Süleymaniye-İzmirli Kütüphanesi'nde 466 numarada kayıtlı bulunan (s. 192) yazmada bu isim -Ali Rıza Karahisârî- yazılıdır. Şu nüshalardaki cümle ile aynıdır: Hacı Mahmud, no: 4584 (v.193); Hacı Beşir Ağa, no: 471 (v. 222); Mihrişah Sultan, no: 3604 (v, 197). Ayrıca Beyazıt, No: 3653, 3706, 3762; Fatih, no: 4260, 4262; Kılıç Ali, no: 711; Laleli, no: 2030; Hâlis Efendi, no: 854, 2654, 2667: Rıza Paşa, no: 1542; Bursa Kurşuni, No: 102. Bu tercüme evvelkine nazaran daha az eksik olup metne daha çok sadıktır. Ayrıca esas metinde ve öbür tercümede yer almayan bazı Arapça ifadeler de ihtiva eder. Bu tercümelerden her ikisinin de yazıldığı tarih kesin olarak bilinmemektedir.

¹⁸ Ahmet Kartal, "Attâr'ın Tezkiretü'l-Evliyâ İsimli Eseri ve Türkçe Tercümeleri", *Diriözler Armağanı*, Ankara 2003, s. 398.

3.4. Ahmed-i Dâ'i'nin Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi:

Karaca Bey'in isteği üzerine İkinci Murad için Ferîdüddin Attâr'ın aynı adlı eserinden tercüme edilmiştir.¹⁹ Ahmed-i Dâ'i'nin muhtemelen son eseri olan tezkire, aynı zamanda müellifin sanatkâr üslubunun canlı bir örneğidir.

Tezkiretü'l-Evliyâ'nın bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Serez Kısmı, No. 1800'de bulunmaktadır.

3.5. İbrahim ibn-i Bâyezîd'in Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi:

Catalogue des Manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale I-II. Paris, 1932-33'te bahsedilen dört geniş Tezkiretü'l-Evliyâ nüshalarından 1439'a ait 87 numaralı yazma yanında 826/1423'e ait 86 numaralı yazma muhtemel olarak İbrâhîm ibn-i Bâyezîd el-Azamî tarafından Türkçeye çevrilmiştir.²⁰

3.6. Mustafa Hemedânî'nin Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi:

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa Bölümü 471 numarada kayıtlı olan H. 996'da istinsah edilmiş 222 varak, 19 satır, harekeli nesihle yazılmış olan ve Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eserinden tercüme olduğu anlaşılan yazmanın mütercimi kütüphane fişinde Mustafa Hemedânî olarak geçmektedir. Mukavva ciltli olan bu eser, Aliyyü'ddin ibn-i Dâvud tarafından istinsah edilmiştir.²¹

3.7. XV. Yüzyılda Yapılmış Bir Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi²²:

Özlem Demirel ve Harun Aydın tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılan bu eser 15. yüzyılda Türkçeye yapılmış mensur bir çeviridir. Eserin mütercimi belli değildir.

3.8. 16. Yüzyıla Ait Bir Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi:

Candarogulları döneminde yapıldığını düşündüğümüz bu Tezkiretü'l-Evliyâ çevirisi üzerinde Serhat Küçük tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.

3.9. Anonim Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümelere:

Kütüphanelerde pek çok Tezkiretü'l-Evliyâ tercümesi vardır. Bu tercümelerin çoğunda çevirenin ismi yoktur. Bazı tercümelere de tercüme edenin ismi sonradan

¹⁹ Günay Kut, "Ahmed-i Dâ'i", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 56-58.

²⁰ Ahmet Kartal, age., s. 398.

²¹ Ahmet Kartal, age., s. 398.

²² Özlem Demirel, *Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi (Giriş-Metin-Dizin, 1a-104a)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2005.; Harun AYDIN, *Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi (Giriş-Metin-Dizin, 104b-207b)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.

eklenmiştir. Bu sebeple Ali Rıza Karahisârî'nin tercümesinin bile hangisi olduğu tam olarak belli değildir. Karahisârî'ye ait olduğunu tahmin ettiğimiz tercüme Orhan Yavuz tarafından dil ve lehçe yönünden incelenmiş, Lâtin harflerine aktarılmış ve yayımlanmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988)

Bu tercümedeki 21 velî genellikle Tezkire'nin baş tarafında yer alan sûfilerdir. Demek oluyor ki, bunlar başlanmış ama bitirilmemiş tercümelerdir.

Daha sonraki dönemlerde, o asırlardaki Türkçeye göre az çok değiştirilip sadeleştirilmiş, bazı durumlarda kısaltılmış ve bazen de düzenleri değiştirilmiştir. Bu yüzden tercüme sayısının ikiden fazla olduğu düşünülmüştür.

Ebu'l-Leys Semerkandî'ye (öl. 393/1003) ait olduğu söylenen Tezkiretü'l-Evliyâ isimli eserin tercümesi Selahattin Olcay tarafından yayınlanmıştır (Ankara, 1965).

Yukarıda zikredilen tercümelerden başka İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Tarih Yazmaları Kataloğu'nda müellifi bilinmeyen 11 tane farklı *Tezkiretü'l-Evliyâ* tercümelerinin nüshaları hakkında bilgi verilmektedir.

Tezkiretü'l-Evliyâ, Türkçe dışında, Arapçaya, Fransızcaya ve İngilizceye tercüme edilmiştir. Bu tercüme, eserin Farsça aslından yapılmıştır. Bu tercüme şunlardır:

Fransızca Tercüme:

Uygurca metnini neşreden Pavet de Courteille, Tezkire'nin Fransızca tercümesini Uygurca tercümesiyle birlikte 1886'da Paris'te neşretmiştir. Mütercim bu tercümeyi hazırlarken diğer Türkçe tercümelerden ve eserin Farsça metninden yararlandığını belirtir. Fakat bu tercüme, Tezkire'nin esas metnine göre hem çok eksik, hem de yanlıştır.

İngilizce Tercüme:

Müslim Saints and Mystics Episodes From the Tadhkirat al-Avliya (Memorial of the saints) by Farid al-din Attâr, Frank A.J. Arberry, London, 1966. Tezkiretü'l-Evliyâ'daki bazı parçaların A. J. Arberry tarafından yapılan İngilizce tercümeleridir.²³

Arapça Tercüme:

Tahran'da Merkez-i Danîşgâh Kütüphanesi'nde 337 numara ile kayıtlı Tezkire'nin bir Arapça tercümesinin bulunduğunu, Muhammed İstilâmı bildirmektedir. Ancak bunun doğrudan Tezkire'nin bir tercümesi mi, yoksa Esrârü'l-Ebrâr isimli özetinin bir tercümesi mi olduğu belli değildir. Keza tercümede adından bahsedilen Siracuddin Ömer b. Ali'nin de, özetinin mi, yoksa tercümelerinin mi yazarı olduğuna dair bilgi yoktur. Türkiye kütüphanelerinde rastlayamadığımız bu tercüme, anlaşıldığına göre Türkçe tercümelere benzemektedir.

²³ Süleyman Uludağ, age., s. 30.

Tezkire'nin bir de Ahmed b. Muhammed Tûsî tarafından yapılan *Hulâsa-i Tezkiretü'l Evliyâ* isimli bir özeti vardır. Bazı kaynaklarda bu isim Esrârü'l-Ebrâr şeklinde geçmektedir. Fakat bu özet Tezkire'den çok Kuşeyrî Risalesi'ne benzer bir düzene sahip bulunmaktadır.

Kaynakça:

ARAT, Reşid Rahmeti (1959). *Kutadgu Bilig (Çeviri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ARAT, Reşid Rahmeti (1991). *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ARAT, Reşid Rahmeti (1999). *Kutadgu Bilig I (Metin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ARAT, Reşid Rahmeti (2006). *Atabetü'l-Hakayık*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ATA, Aysu (1988). *Nehcü'l-Ferâdis III*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ATA, Aysu (1997). *Kıssasü'l-Enbiyâ II (Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ATA, Aysu (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ATALAY, Besim (1988). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*, c: I, II, III, IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ATEŞ, Ahmed – TARZİ, Abdülvahhab (1971). *Farsça Grameri*, Milli Eğitim Basımevi, - s. 450-451.

ATTÂR, Feridüddîn (2007). *Evliyâ Tezkireleri*, Çeviren: Süleyman Uludağ, Kabcı Yayınevi.

AYDIN, Erhan (2007). *Şine Usu Yazıtı*, Karam Yayınları, Çorum.

AYDIN, Erhan (2008). *Türk Runik Kaynakçası*, Karam Yayınları, Çorum.

BANG, W. und A. von Gabain (1929- 1931). *Türkische Turfan-Texte I- V*, I = SPAW 1929, 1-30, II = SPAW 1929, 411-430, III = SPAW 1930, 183-211, IV = SPAW 1930, 432-450, V = SPAW 1931, 323-356.

BANG, W. und A. von Gabain und R. Rachmati (Rahmeti) Arat (1934). *Türkische Turfan-Texte VI*, SPAW, 93-192.

- BANG, W.und R. Rachmati (Rahmeti) Arat (1934). *Die Legende von Oghuz Qaghan*, SPAW, 683-724.
- BOROVKOV, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'ân Tefsirinin Söz Varlığı* (XII.XIII. yüzyıllar), (Ruşçadan çevirenler: Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BROCKELMANN,C.,(1954). *Osttürkische Grammatik der İslamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, Leiden.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- CINCIUS, V. I. (1975). *Sravnitel'nyjslovar' tunguso-man'čžurskichjazykov*, Leningrad.
- CLAUSON, Sır Gerard (1972). *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford the Clarendon Press, London.
- Derleme Sözlüğü* (1963- 1982). c: I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DOERFER, Gerhard (1976). "Proto-Turkic: Reconstruction Problems", *TDAYB* 1975-1976: 1-59.
- DOERFER, Gerhard (1992). "Bemerkungen zu Talât Tekins 'Orhon Yazıtları'", *Türk Dilleri Araştırmaları* {2}, 1992: 5-17.
- DOERFER, Gerhard und Semih Tezcan (1980). *Wörterbuch des Ghaladsch* (Dialekt von Xarrab), Akadémia Kiadó, Budapest.
- ECKMANN, János (1988). *Çağatayca El Kitabı*, (çeviren: Günay Karaağaç), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ERASLAN, Kemal, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce (1979). *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri (Fiil)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, Volume: I, II, Wiesbaden: Harrassowitz.
- EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1995). *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1997). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.

- EYUBOĞLU, İsmet Zeki (1998). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (Genişletilmiş 4. Baskı), Sosyal Yayınları, İstanbul.
- GABAIN, A. von (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII* (Texte in Brāhmī-Schrift), ADAW, Berlin.
- GABAIN, A. Von (1974). *Alttürkische Grammatik*, (Porta Linguarum Orientalium N.S. XV), Wiesbaden.
- GABAIN, A. Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (çeviren: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GABAIN, A.von (1959). *Türkische Turfan-Texte X*, ADAW, Berlin.
- GABAIN, A.von und W. Winter (1958). *Türkische Turfan-Texte IX*, ADAW, Berlin.
- GAZİHAN, Sultan Abdülhamid (1298). *Lugati Çağatai ve Türki Osmâni*, Mihran Matbaası, İstanbul.
- GRØNBECH, Kaare (1942). *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen: E. Munksgaard.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜRSOY-NASKALİ, Emine (1987). *Sinan Paşa, Tezkiretü'l-Evliyâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1991). *Türk Dilinde Füller*, Cönk Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2003). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HAMILTON, James Russel (1988): *İyi ve Kötü Prenses Öyküsü*, (çeviren: Vedat Köken), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HAN, Muhammad Mehdî (1960). *Sanglax*, (yayımlayan: Sır Gerard CLAUSON), London.
- HAZAI, G. und Peter Zieme (1971). *Fragmente der Uigurischen Version des "Jin'ganjin mit den Gāthās des Meister fu"* (Schriften zu Geschichte und Kultur des Alten Orients 3, Berliner Turfantexte I), Berlin.

- İSTİ'LÂMÎ, Muhammed (2002). *Şeyh Feridüddîn-i Attâr-ı Nişâbüri- Tezkiretü'l-Evliyâ*, Mukaddime, s. 13 Tahran.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1958). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989). *Gülistan Tercümesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARTAL, Ahmet (2003). "Attâr'ın Tezkiretü'l-Evliyâ İsimli Eseri ve Türkçe Tercümeleri", *Diriözler Armağanı*, Ankara, s.: 383-405.
- KAYA, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KONONOV, A. N. (1956). *Grammatika Sovremenogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskova.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1986). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.
- KÜLTÜRAL, Zühal (2009). *Hacı Mustafaoğlu, Mecmaü'l-Envâr, Tenkitli Metin-İnceleme*, Simurg Kitapçılık, İstanbul 2009.
- LAUT, Jens Peter und Klaus Röhrborn (1990). *Buddhistische Erzählliteratur und Hagiographie in Türkischer über lieferung*, Otto Harrassowitz-Wiesbaden.
- LE COQ, A. von (1911). "Dr. Stein's Turkish Khuastuanift from Tun-huang", *JRAS*, 1911: 277- 314.
- LE COQ, A. von (1912). *Türkische Manichaica aus Chotscho I-III, I= APAW 1911, Anhang Berlin 1912, II= APAW 1919, III=APAW 1922* (Türkçesi: Fuat Kösearif (1932): *Türkçe Mani Metinler I*, Devlet Basımevi, İstanbul).
- LIGETI, Lajos (1986). *A Magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpádkorban*, Budapest.
- MAUE, Dieter (1996). *Alttürkische Handschriften (teil 1)*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- MUNKÁCSI, Bernhard (1901). *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelv-vekben*, Budapest.
- MUNKÁCSI, Bernhard (1904). *Über die "uralten armenischen Lehnwörter" im Türkischen*, 352-357, Budapest.
- NÉMETH, Gyula (1942). *Török jövevényszók: Emlékkönyv Melic János hetvenedik születése napjára*, Budapest.
- NICHOLSON, Reynold. A: *Tezkiretü'l-Evliyâ*, "Mukaddime" s.2.

- OLCAY, SELAHATTİN (1965). *Ebu'l-Leys Semerkandi, Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi, İnceleme-Metin-İndeks*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1936, 1938, 1940, 1941). *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3Cilt, İstanbul.
- POPPE, N. (1954). *Grammar of Written Mongolian*, Wiesbaden.
- POPPE, N. (1955). *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Helsinki.
- POPPE, N. (1969). *Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen*, I: Vergleichende Lautlehre, Wiesbaden.
- RADLOFF, W. (1910). *Tişastvustik*, Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, St. Pétersbourg.
- RADLOFF, W. (1911). *Bruchstück des Ārya Rājāvādaka Genannten Mahāyāna Sūtra*, St. Petersburg.
- RADLOFF, W. (1911). *Ein Fragment aus der Prajnāpāramitā*, St. Petersburg.
- RADLOFF, W. (1911). *Kuan-şi-im Puser*, Commissionnaires de l'Académie Impériale des Sciences, St. Petersburg.
- RADLOFF, W. (1911). *Nachträge zum Chuastvanit*, Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de, St. Petersburg.
- RADLOFF, W. (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler*, Akademie der Wissenschaften, Leningrad.
- RAMSTEDT, G. J. (1952). *Einführung in Diealtaische Sprachwissenschaft*, II, Helsinki.
- RAMSTEDT, G. J. (1957). *Einführung in Diealtaische Sprachwissenschaft*, I, Helsinki.
- RÄSÄNEN, Martti (1957). *Materialien zur Morphologie der Türkischen Sprachen*, Helsinki (Studia Orientalia)
- RÄSÄNEN, Martti (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki.
- RÄSÄNEN, Martti (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki.

RÁSONYI, L. (1968). “Feridüddin Attar Tezkeretü’l-Evliyâsının Budapeşte Yazması”, *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s.: 83-86.

RİTTER, Helmuth (1993). “Attar” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, s.: 7-12.

RÖHNBORN, Klaus (1977). *Uigurisches Wörterbuch*, Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Franz Steiner Verlag GMBH-Wiesbaden.

SHÖGAITO, Masahiro (2008). *Uighur Abhidharma Texte*, Nakanishi Printing, Kyoto.

SHÖGAITO, Masahiro- Lilia Tugusheva- Setsu Fujishiro (1998): *Dasakarmapathāvadānamālā*, in Uighur from the Collection of the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies Russian Academy of Sciences, Nakanishi Printing, Kyoto.

STAROSTIN, Sergei-Anna Dybo-Oleg Mudrak (2003). *Handbook of Oriental Studies*, c: I, II, III Boston.

Tarama Sözlüğü (1963- 1977) c: I II, III, IV, V, VI, VII, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TEKİN, Şinasi (1960). *Kuan-şi-İm Puser (Ses İşiten İlah)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

TEKİN, Şinasi (1980). *Buddhistische Uigurica aus der Yüan-Zeit*, Akademiai Kiadó-Budapeşt.

TEKİN, Şinasi (1980). *Maitrisimit nom Bitig*, Berliner Turfantexte IX, Berlin.

TEKİN, Şinasi (1987). Şinasi Tekin, “AltunYaruk’un 20. Bölümü: İligler Qanlarının Köni Törüsün Aymaq (=Rājaşāstra)”, *TUBA* 11, 133-199.

TEKİN, Talât (1975). “Further evidence for Zetacism and Sigmatism”, *Researches in Altaic Languages*, ed. By L. Ligeti, Budapeşt, 1975: 275-284.

TEKİN, Talât (1985). “Üze Zarfi Hakkında”, *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 1985: 253-260.

TEKİN, Talât (1988). *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talât (1988). *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talât (1991). “New Examples of Zetacism”, *TDA* {1}, 1991: 145-150.

TEKİN, Talât (1994). *Tunyukuk Yazıtı*, Simurg Yayınları, İstanbul.

TEKİN, Talât (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9, Ankara.

- TENİŞEV, E. R. (1976). *Strojsaryg-ujgurskogo jazyka*, Moskau.
- TEZCAN, Semih (1970). *Das Uigurische İnsadi Sūtra*, Berliner Turfantexte III, Berlin.
- TOPARLI, Recep (1988). *Mu'inü'l- Mürid*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum.
- TOPARLI, Recep, Hanifi Vural, Recep Karaatlı (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TOPRAK, Funda (2005). *Harezmi Türkçesinde Fiil*, Ankara.
- TUGUŞEVA, L. Yu (1991). *Uygurskaya Versiya Biografi Syuantszana*, Akademiya Nauk S.S.C.B. Moskova.
- Türkçe Sözlük* (2009). (10. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- UÇAR, Erdem (2009). *Altun Yaruk Sudur (V. kitap)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- USER, Hatice Şirin (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Kömen Yayınları, Konya.
- USTA, Halil İbrahim (2011). *Orta Asya Kur'ân Tefsiri*, Türk Dilinin Tarihi Kaynakları, Ankara.
- WAGNER, E-Klaus Röhrborn (1989). *Kaşköl*, Institut für Orientalistik an der Justus-Liebig Universität, Giessen.
- WILKENS, Jens (2007). *Alttürkisch-buddhistischen Kşanti Kılğuluk Nom Bitig*, Berliner Turfantexte XXV, Berlin.
- WILKENS, Jens (2001). *Die drei Körper des Buddha (trikāya)*, Berliner Turfantexte XXI, Berlin.
- YAVUZ, Orhan (2006). *Anadolu Türkçesiyle Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve Dil Özellikleri (İnceleme-Gramer-Metin)*, Tablet Kitabevi, Konya.
- YUDAHİN, K. K.- Abdullah Taymas (1988): *Kırgız Sözlüğü*, cilt: I, II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- YÜCE, Nuri (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ZIEME, Peter (2005). *Magische Texte des Uigurischen Buddhismus*, Berliner Turfantexte XXIII, Berlin.
- ZIEME, Peter (1975). *Manichäisch-türkisch Texte*, Berliner Turfantexte V, Berlin.

ZIEME, Peter (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*, Berliner Turfantexte XIII, Berlin.

ZIEME, Peter (1985). *Zur Buddhistischen Stabreimdichtung der Altan Uiguren*, Acta Orientalia Academie Scientiarum Hungaricae XXIX (2), pp. 187-211, Berlin.

ZIEME, Peter (1996). *Altun Yaruq Sudur*, Berliner Turfantexte XVIII, Berlin.

ZIEME, Peter (2000). *Vimalakîrtinirdeśa Sūtra*, Berliner Turfantexte XX, Berlin.